

Gospodarstvo Osječke županije u svjetlu popisa stanovništva 1857. godine

U radu se na temelju objavljenih rezultata popisa stanovništva Habsburške monarhije iz 1857. analizira gospodarsko stanje u Osječkoj županiji. Popis stanovništva iz 1857. godine bio je prvi moderni popis stanovništva, s obzirom da su se popisni rezultati odnosili na kritični vremenski trenutak popisa (31. listopada) i budući da se radilo o općem popisu stanovništva koji je obuhvatio cjelokupno stanovništvo. Popisom je obuhvaćeno pet popisnih obilježja: vjeroispovijest, zanimanje, dob, bračno stanje i boravište. Za ovaj rad najznačajniji su rezultati za popisno obilježje »zanimanje«. Polazeći od brojčanih podataka iskazanih u toj popisnoj rubrici analizirane su ekonomske prilike i obilježja na prostoru tadašnje Osječke županije.

Ključne riječi: Osječka županija, popis stanovništva 1857., gospodarstvo, popisno obilježje zanimanje, neoapsolutizam

Neka obilježja gospodarskog razvoja Hrvatske i Slavonije 50-ih godina 19. stoljeća

Revolucionarna događanja u Europi 1848.-1849. godine neposredno su obilježila i hrvatske krajeve. Na hrvatsko društvo prelijevala se opća društvena atmosfera te se iskazivala spremnost za prihvaćanje novih ideja građanskog liberalizma. Preobrazbom feudalnih odnosa, u Hrvatskoj i Slavoniji proklamacijom bana Josipa Jelačića od 25. travnja 1848. godine o ukinuću kmetstva odnosno otkupu urbarskih daća, u socio-ekonomskom smislu započeto je novo razdoblje uobličavanja građanskog društva i kapitalističkog gospodarstva. Međutim, taj proces u hrvatskim krajevima tekao je nešto sporije nego u ostalim dijelovima Habsburške Monarhije. Ipak, predstavljao je dobru osnovu na kojoj su dva-tri desetljeća kasnije počeli procesi modernizacije društva. Prekidom realne unije sa Ugarskom 1848. godine u rukama bana Jelačića nalazila se sva civilna i vojna vlast. Tada se s pravom očekivalo da će se svi hrvatski krajevi sjediniti i da će hrvatsko gospodarstvo, dobivši nove temelje,

nesmetano razvijati svoje potencijale. Međutim, kada je car Franjo Josip I. donio oktroiirani ustav, odnosno kada je Bansko vijeće proglasilo oktroj za Hrvatsku i Slavoniju, 6. rujna 1849., nestale su iluzije o nesmetanom napretku spajanjem svih dijelova Hrvatske.

Za razdoblja neoapsolutizma (1852.-1860.), koji je u svojoj osnovi imao za cilj izgraditi državno i gospodarski jedinstvenu Carevinu, provedene su mnoge promjene u političkom, društvenom i gospodarskom životu Trojednice i uspostavljeni su temelji moderne Hrvatske.¹ Jedna od takvih promjena jest i osnivanje trgovačko-obrtničkih komora. Zakonom o osnutku trgovačko-obrtničkih komora od 18. ožujka 1850. trebale su se osnovati trgovačko-obrtničke komore u svim krunovinama Monarhije gdje one još nisu postojale. Inicijativu za ovaj zakon donio je ministar trgovine Bruck. Posebnom naredbom ministra Brucka od 28. ožujka 1850. imale su se osnovati tri komore u Trojednoj Kraljevini: jedna za područje civilne Slavonije (Virovitička i Požeška županija) s 15 članova, jedna u Zagrebu za područje civilne Hrvatske (Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka županija), također s 15 članova te jedna u Rijeci za Hrvatsko primorje s 20 članova. Odmah po konstituiranju komora i ustanovljenju poslovnika, komore su trebale izraziti svoje mišljenje o ovim ustanovama Ministarstvu trgovine.² Komore su imale za cilj poslužiti kao organizacije poduzetnika na višoj razini kao savjetodavna tijela i pokretači unaprjeđenja gospodarstva. Premda se ban Jelačić nije slagao s pojedinim dijelovima odredbe o osnivanju komora,³ smatrao je da su takve institucije spasonosne za gospodarsko blagostanje Hrvatske i Slavonije.⁴ Ipak, trebalo je proći određeno vrijeme prije nego što su komore stvarno i započele s radom.⁵ Komora u Zagrebu osnovana je 1852. godine, u Osijeku 1853. dok je u Rijeci taj proces bio najbrži i najbezbolniji budući da je već postojala trgovačka komora za vrijeme francuske okupacije pa je riječka komora počela s radom mjesec dana iza zagrebačke.

Djelokrug komora bio je poprilično širok. Kao što je spomenuto, one su okupljale gospodarske subjekte zemlje, svojim izvješćima upozoravale su nadležna ministarstva

1 O neoapsolutizmu u Hrvatskoj vrlo je vrijedna knjiga Mirjane Gross, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*, Zagreb, 1985.

2 Opširno o ustanovljenju trgovačko-obrtničkih komora te prepiska ministra Brucka i bana Jelačića nalazi se u Nikola Atanasijev Plavšić, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju u prvih pedeset godina njenog opstanka 1853-1903*, I. dio, Osijek, 1904, 13-23.

3 Ban Jelačić protivio se izravnoj komunikaciji komora sa ministarstvom trgovine. Smatrao je da ta komunikacija treba ići preko njega kao bana ili banske vlade. Također, tražio je osnivanje trgovačko-obrtničkih komora za Vojnu krajinu te povećanje broja članova za komoru u Zagrebu budući da je glavni grad. Međutim, sva njegova traženja bila su odbijena. Usp. N. A. Plavšić, n. dj., 18-20.

4 N. A. Plavšić, n. dj., 21.

5 U slučaju trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu nije se moglo naći povjerenika koji bi se posvetio pripremama za osnivanje. Nakon što je nekoliko kandidata otklonilo tu mogućnost, trgovac Nikola Nikolić ju je prihvatio. Osnivanje Osječke komore otegnulo se zbog nemogućnosti popisivanja trgovaca i obrtnika. Usp. M. Gross, n. dj., 246-249.

na pojedine poteškoće, izdavale su dopusnice za obrte i trgovine, rješavale sporove u svojoj nadležnosti te zastupale interese svojih članova.⁶

Problem teritorijalne razjedinjenosti hrvatskih krajeva snažno je prisutan ne samo u društvenom, političkom i kulturnom već i u gospodarskom razvoju Hrvatske 19. stoljeća. Tu upravno-teritorijalnu razjedinjenost dodatno je osnaživala i slaba prometna povezanost, uzrokovana lošim prometnicama te nepostojanjem razgrnate mreže željezničkih puteva. Međutim, i u samoj Trojednoj kraljevini prisutni su duboki antagonizmi izraženi različitim gospodarskim interesima te različitim razvojnim procesima.⁷ Na primjeru prerađivačke grane gospodarstva takve razlike su još očitije. Rijeka sa već zahuktalom industrijalizacijom odražavala je svoju različitost od ostataka Hrvatske, dapače može se svrstati uz bok razvijenijih područja Monarhije. Gotovo sve grane industrije bile su zastupljene u Rijeci, što nam govori o gospodarskoj značenju i snazi Rijeke polovicom 19. stoljeća.⁸ Područje Slavonije, prema broju industrijskih pogona, bilo je razvijenije od uže Hrvatske. Osim pogona iz agrarno-prerađivačke i drveno-prerađivačke industrije,⁹ u Osijeku djeluje i »Cesarsko-kraljevska privilegirana tvornica žigica«, jedna tiskara te tvornica poljodjelskih strojeva. Prema izvještajima trgovačko-obrtničke komore Zagreb, na njezinom komorskom području 1852.-1859. djelovale su tvornica stakla u Osredku, dvije tvornice kamenine i posuda u Zagrebu i Krapini, »Tvornica kavina nadomjestka« u Varaždinu, tvornica za preradu šećerne repe u Čakovcu i »Carska i kraljevska tvornica duhana« u Varaždinu.¹⁰

Navedena industrijska poduzeća koja su djelovala 50-ih godina 19. stoljeća u Trojednoj kraljevini svjedoče da su zbog nedovoljne tehničke opremljenosti i bez zaštite državne ekonomske politike ostala pretežno na razini sirovinске ili polupreradačke proizvodnje. Snažniji razvoj industrijske proizvodnje sprječavao je, među

6 Usp. M. Gross, n. dj., 252; Mira Kolar-Dimitrijević, »Obilježja gospodarskog razvoja Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća«, u *Povijest Hrvata. Druga knjiga. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, Zagreb, 2005, 542-543.

7 Usp. Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske: 1800-1941*, Zagreb, 1991, 46-50.

8 Na području Rijeke 1850-ih godina radi prvo industrijsko poduzeće u Hrvatskoj – »Cesarsko kraljevska privilegirana manufaktura papira Smith i Maynier« osnovana 1828. godine. Pored tri mlina na vodeni pogon, 1853. osnovan je »Prvi riječki paromlin«, a uz mlin je bila tvornica tjestenine i ljuštionica riže i ječma. U Rijeci su postojali i »Cesarsko-kraljevska povlaštena tvornica platna za jedra«, državna tvornica duhana, »Riječko kemijsko poduzeće« (Stabilimento chimico) osnovano 1852, riječka plinara osnovana 1851, potom dvije tiskare te industrija strojeva »Riječko tehničko poduzeće« (Stabilimento tecnico fumano). Usp. Rudolf Bičanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750-1860)*, Zagreb, 1951, 215-221.

9 Riječ je o šećeranama u Virovitici i Čepinu, paromlinu u Vukovaru i parnim pilanama u Krivaji i Orahovici. Usp. R. Bičanić, n. dj. 215-222.

10 Usp. Imbro Ignjatijević Tkalac, *Hrvatsko gospodarstvo polovicom XIX. stoljeća. Izvještaji carsko-kraljevskom ministarstvu u Beču*, Zagreb, 2004, 70-71, 121, 151.

ostalim, nedostatak kapitala, nepostojanje carinske zaštite i nerazvijenost bankarstva; zapravo, u Hrvatskoj nije postao snažniji novčani zavod osim u Rijeci.¹¹

O popisu stanovništva iz 1857. godine

Za opstanak neoapsolutizma bila je nužna jedinstvena i centralizirana Carevina. U tu svrhu radilo se na provođenju sveobuhvatnih reformi, modernizacije uprave, sudstva i financija. Osim navedenih reformi bilo je potrebno provesti i popis stanovništva u Monarhiji. Budući da je popis stanovništva iz 1850./1851. godine metodologijom, opsegom, karakteristikama i načinom na koji je proveden bio nezadovoljavajući i sukladno tome, neiskoristiv,¹² carskim patentom od 23. ožujka 1857. bilo je određeno da se izvrši novi popis za cijelu Monarhiju. Preduvjeti za provođenje tog popisa bili su mnogo povoljniji nego kad se provodio popis 1850./1851. godine jer je katastar bio izrađen, popis se vršio po kotarima, a porezni uredi raspolagali su podacima o poreznim obveznicima.¹³

Popis stanovništva 1857. godine bio je prvi moderni popis stanovništva na području Hrvatske. Od prethodnih popisa (1754., 1785., 1805., 1850./1851.) se razlikovao ponajviše s obzirom na činjenicu da su se njegovi popisni rezultati odnosili na unaprijed određeni kritični vremenski trenutak popisa, koji se u ovom popisu odnosio na ponoć 31. listopada 1857. godine. Nadalje, popis nije imao neku posebnu svrhu kao raniji, nego mu je namjena bila utvrđivanje odnosa i stanja stanovništva zemlje koji su važni za državnu upravu, što pridonosi većoj vjerodostojnosti podataka. Treća značajna karakteristika popisa je što se nije radilo o parcijalnom popisivanju nekih kategorija ili staleža, nego je riječ bila o općem popisu stanovništva koji je obuhvatio cjelokupno pučanstvo države. Popisom je tako obuhvaćeno domaće prisutno i privremeno odsutno stanovništvo. Uz domaće stanovništvo popisivali su se i stranci koji su popunjavali posebne popisne liste.¹⁴

Popisom stanovništva 1857. godine obuhvaćeno je pet popisnih obilježja: vjeroispovijest, zanimanje/prihod/izvori uzdržavanja, dob, bračno stanje i boravište.¹⁵ U popisnom obilježju »vjeroispovijest« predviđene su sve u Monarhiji prisutne konfesije.¹⁶

11 Usp. Igor Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Zagreb, 1972, 67.

12 O popisu stanovništva iz 1850./1851. opširnije u M. Gross, n. dj., 27-59, Božena Vranješ Šoljan, Prvi opći popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji iz 1857: Konceptija, metodologija i klasifikacija popisnih obilježja, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 40, br. 2, 2008, 522-523.

13 M. Gross, n. dj., 31, Božena Vranješ Šoljan, n. dj., 524.

14 Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb, 1999, 46-49, Vladimir Serdar, Popis stanovništva u hrvatskim krajevima godine 1857, *Statistička revija*, god. 1, br. 2, 1951, 199, Ivan Zupanc, Habsburški popis stanovništva 1857. godine, *Geografski horizont*, br. 1-2, 2007, 8.

15 Tu se mislilo je li osoba prisutna ili privremeno odsutna u trenutku popisa.

16 Rimokatolička, grkokatolička, katolička armenskog obreda, pravoslavnih Grka, pravoslavnih Armenaca, luteransko-evangelička, reformirana ili helvetsko-evangelička, unitarijanska, izraeličanska

Obilježje »zanimanje/prihod/izvori uzdržavanja« obuhvaćalo je 18 kategorija zanimanja.¹⁷ To popisno obilježje izazivalo je najviše poteškoća i zabuna zato što su pojedine kategorije zanimanja bile nejasne ili nedovoljno definirane i ovisile su o različitim tumačenjima popisivača. Sastavljač uvodnih napomena rezultata popisa *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zahlung vom 31. Oktober 1857.* na svojevrsan način ograđivao se od mogućih nepouzdatih podataka te upozoravao da se popis ograničio samo na najvažnije kategorije zanimanja.¹⁸ U popisnim listovima, za obilježje »dob« predviđeni su različiti dobni uzrasti za muškarce i žene. Muško stanovništvo popis je detaljno podijelio u 16 dobni skupina, a žensko u 7 skupina.¹⁹ Takva metodologija popisa stanovništva prema dobno-spolnoj strukturi je za ono vrijeme posve razumljiva s obzirom da je na taj način omogućen podroban uvid u vojno sposobnu strukturu muškog stanovništva, kako onu trenutnu, tako i buduću. Stanovništvo prema bračnom statusu popisivalo se u tri kategorije: neoženjen/neudata, oženjen/udana i obudovjeli. Na koncu, popis je bilježio je li osoba prisutna ili odsutna te gdje se odsutna osoba nalazi. Za strance je popisni list bilježio osim imena i prezimena te datuma rođenja, položaj/službu ili drugi izvor uzdržavanja, bračno stanje, domovinu te podatke iz putne isprave.²⁰

Na temelju ovog popisa moguće je donekle ustanoviti stvarno stanje o broju stanovništva, dobnoj i spolnoj strukturi stanovništva, sastavu stanovništva po vjeroispovijesti, zanimanju, bračnom statusu, itd. Također, popis omogućava uvid u strukturu naselja prema sljedećim tipovima: gradovi, predgrađa, trgovišta i sela. Istovremeno, popis je bilježio i broj kuća u pojedinim naseljima te na taj način omogućio pregled strukture stanovanja. Ovim popisom obuhvaćeno je i brojno stanje stoke, ali podaci u *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zahlung vom 31. Oktober 1857.* prikazani su sumarno, tj. za pojedine zemlje krunovine, a ne i za niže upravne razine, odnosno županije i

te sve ostale vjeroispovijesti (npr. menoniti, lipowaneri i nekršćani). Usp. *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zahlung vom 31. Oktober 1857*, Beč, 1859, V.

17 Svećenstvo, činovnici, pripadnici vojske, književnici i umjetnici, odvjetnici i bilježnici, sanitetsko osoblje, zemljoposjednici, kućevlasnici i rentijeri, tvorničari i obrtnici, trgovci, mornari i ribari, pomoćni radnici u poljoprivredi, pomoćni radnici u obrtu, pomoćni radnici u trgovini, ostale sluge, nadničari, ostali muškarci stariji od 14 godina te žene i djeca ispod 14 godina. Usp. *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zahlung vom 31. Oktober 1857*, Beč, 1859, V.

18 *Statistische Übersichten*, V.

19 Za muškarce dobne skupine su bile: od rođenja do 6. godine, iznad 6 godina do 12. godine, iznad 12 do 14 godine, zatim pojedinačno za svaku sljedeću godinu do iznad 21, zatim iznad 21. do 24. godine, iznad 24. do 26. godine, iznad 26. do 40. godine, iznad 40. do 60. godine i iznad 60. godine života. Za žensko stanovništvo skupine su bile od rođenja do 6. godine, iznad 6. do 12. godine, iznad 12. do 14. godine, zatim iznad 14. do 24. godine, iznad 24. godine do 40. godine, te iznad 40 do 60 godine i na koncu iznad 60. godine života. Usp. *Statistische Übersichten*, VI.

20 *Statistische Übersichten*, XX.

kotare.²¹ Popisno obilježje »narodnost« – kako stoji u uvodnim napomenama *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zahlung vom 31. Oktober 1857.* – nije popisivano. Ipak, u publikaciji *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie*, koju je sastavila carsko kraljevska direkcija administrativne statistike za godine 1855., 1856. i 1857., stanovništvo je razvrstano i prema tom obilježju, no ti podaci su poprilično neprecizni i treba ih analizirati uz krajnji oprez.²²

Rezultati popisa s posebnim osvrtom na Osječku županiju

Carskim patentom od 31. prosinca 1851. uspostavljena je nova upravno-sudska organizacija, a Provincijal je podijeljen na pet županija. Nova uprava započela je s radom tek krajem listopada 1854. godine. Dakle, u trenutku popisa civilna Hrvatska i Slavonija bila je administrativno podijeljena na pet županija: Zagrebačku, Varaždinsku, Požešku, Osječku i Riječku.²³

Prema popisu iz 1857. godine u Hrvatskoj i Slavoniji popisano je ukupno 884.661 stanovnik, od kojih je domaćeg stanovništva bilo 851.516 ili 96,3%. Kontingent ukupnog domaćeg stanovništva (851.516) činilo je 831.864 ili 97,7% prisutnih i 19.652 ili 2,3% privremeno odsutnih stanovnika. U trenutku popisa u Hrvatskoj i Slavoniji je boravilo i 33.145 stranaca (3,7% od ukupnoga broja popisanih u Hrvatskoj i Slavoniji) – tj. osoba koje nisu imale zavičajnost u Hrvatskoj i Slavoniji. Znakovito, u Hrvatskoj i Slavoniji 1857. godine popisano je 865.009 prisutnog (97,8%) i 19.652 privremeno odsutnog stanovništva (2,2%). Prisutno stanovništvo Hrvatske i Slavonije činilo je 2,29% cjelokupnog prisutnog stanovništva u Monarhiji sredinom 19. stoljeća.

Civilna Hrvatska i Slavonija rasprostirala se na 318,26 austrijskih četvornih milja, odnosno na 18.299,5 km². Prosječna opća relativna gustoća naseljenosti prisutnog stanovništva u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji iznosila je 2.718 stanovnika na 1 a.č.m.²⁴ odnosno 47 stanovnika na četvorni kilometar.

Prostor Osječke županije obuhvaćao je šest vanjskih i jedan gradski kotar: Osječki, Valpovački, Miholjački, Našički, Đakovački, Vukovarski i grad Osijek. Svojom površinom zapimala je 68,79 austrijskih četvornih milja, odnosno 21,6% ukupne površine Provincijala, a prema službenim rezultatima popisa iz 1857. godine, stanovništvo Osječke županije brojalo je 142.119 prisutnih domaćih stanovnika, 1.997 odsutnih domaćih stanovnika te 5.864 prisutna stranca. Ukupno je u Osječkoj županiji

21 Isto, 71.

22 *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie*, Wien, 1861. 48-57.

23 Milan Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1899, 19-20.

24 *Statistische Übersichten*, 2-5, 24.

popisano 149.980 stanovnika ili 16,9% ukupno popisano stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji. Potonje znači da je u broju ukupnog stanovništva prisutno domaće stanovništvo činilo 94,8%, privremeno odsutno domaće stanovništvo 1,3% te strano stanovništvo 3,9%. Dakle, broj prisutnih stanovnika Osječke županije (147.983 stanovnika) činilo je 17,1% od broja prisutnih stanovnika Provincijala. Prosječna opća relativna gustoća naseljenosti u Osječkoj županiji iznosila je 2.151 stanovnik na 1 a. č. m., te je stoga ubrajamo u rjeđe naseljena područja u Monarhiji.²⁵

Tablica 1 Stanovništvo Osječke županije 1857. po kotarima

Kotari	Domaće prisutno stanovništvo	Domaće odsutno stanovništvo	Stranci	Ukupno stanovništvo
Đakovački	24.522	153	468	25.143
grad Osijek	12.197	461	1686	14.344
Osječki	20.188	184	1028	21.400
Miholjački	15.724	139	261	16.124
Našički	14.847	290	919	16.056
Valpovački	18.894	322	266	19.482
Vukovarski	35.747	448	1236	37.431

Izvor: *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zahlung vom 31. Oktober 1857*, Beč, 1859, str. 119.

Tablica 1 (i graf 1) pruža zorni uvid u strukturi i prostorni razmještaj stanovništva Osječke županije 1857. godine. Nekoliko se vrlo signifikantnih demografskih indikatora uočava već pri površnom pogledu na prezentirane popisne rezultate. Točno četvrtina ukupnog prisutnog stanovništva Osječke županije (prisutno domaće + stranci) živjelo je sredinom 19. stoljeća u Vukovarskom kotaru; štoviše, u njemu je 1857. bilo gotovo 2 tisuće ljudi više nego u gradu Osijeku i Osječkom kotaru zajedno. To nedvojbeno ukazuje na tadašnji populacijski, ali i društveno-ekonomski potencijal Vukovarskog kotara. Najmanje napućeni bili su Našički i Miholjački kotar sa 10,7%, odnosno 10,8% ukupnog prisutnog stanovništva u Osječkoj županiji.

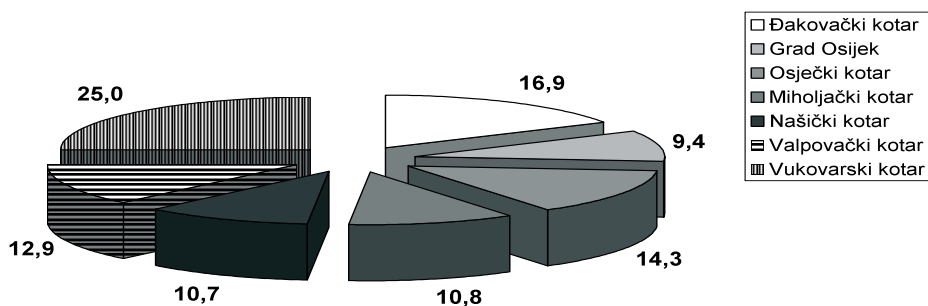
Druga znakovitost vezana je uz broj i udjel popisanih stranaca u županiji. Tek nešto manje od polovice (46,3%) svih stranaca u Osječkoj županiji 1857. godine živjelo je u gradu Osijeku (28,8%) i Osječkom kotaru (17,5%), što je na određeni način i očekivano s obzirom na tadašnje administrativno i ekonomsko značenje Osijeka te na njegov urbani karakter. S petinom (21,1%) svih stranaca Osječke županije na drugom mjestu nalazi se Vukovarski kotar. Najmanji udjel u ukupnom broju stranaca (po 4,5%) imali su Miholjački i Valpovački kotar.

25 Isto, 24, 118-119.

U odnosu na broj stanovnika, relativno značenje stranaca daleko je najveće u gradu Osijeku, u kojemu je od ukupnog popisano stanovništva stranaca 11,7%, a od ukupnog prisutnog stanovništva čak 12,1%. Drugim riječima, od 100 stanovnika u gradu Osijeku, koji su u njemu stvarno živjeli 1857. godine, 12-orica su stranci. Niti jedna druga administrativno-teritorijalna sastavnica Osječke županije (pa ni Vukovarski kotar) niti izdaleka nema tako visok udjela stranaca u svojem ukupnom i prisutnom stanovništvu.

Naseljsku strukturu Osječke županije činilo je samo jedno gradsko naselje – grad Osijek, zatim tri prigradska naselja, 17 trgovišta i 175 seoskih naselja; dakle, nešto manje od 200 naselja, s prosječno 755 prisutnih stanovnika po naselju. Ono što razlikuje Osječku županiju od ostalih županija u naseljskoj strukturi jest najveći broj trgovišta. Taj podatak je još zanimljiviji ako navedemo da je vukovarski kotar, gdje ima čak šest trgovišta, jedini kotar u Provincijalu koji ima toliku koncentraciju trgovišta.

Graf 1.
Stanovništvo (u %) Osječke županije po kotarevima
prema popisu iz 1857. godine

Popisom su evidentirane i 22.653 kuće te 27.201 stanarska obitelj u županiji. Dakle, na jednu kuću dolazila je u prosjeku 1,2 obitelj. U Miholjačkom i Valpovačkom kotaru broj kuća premašivao je broj obitelji, omjer u miholjačkom kotaru bio je 1640 kuća prema 1630 obitelji, a u Valpovačkom kotaru 2599 kuća prema 2444 obitelji.²⁶

Stanovništvo po dobi²⁷ Osječke županije prema popisu iz 1857. načelno možemo podijeliti u tri velike dobne skupine: stanovništvo (djeca) do 14 godina (mlado stanovništvo u predferilnoj i predradnoj dobi), stanovništvo od 14 do 60 godina (zrelo stanovništvo u ferilnoj i radnoj dobi) i stanovništvo preko 60 godina (staro ili

26 Isto, 116.

27 U nastavku prikazane strukture stanovništva Osječke županije odnose se na popisom iskazani broj domaćeg stanovništva (144.116), što znači da u sebi uključuju podatke za prisutno i privremeno odsutno domaće stanovništvo.

staračko stanovništvo u postfertilnoj i postradnoj dobi). U prvoj je skupini popisano 48.310 stanovnika (33,5%), u drugoj skupini 90.252 stanovnika (62,6%) i u skupini iznad 60. godine starosti 5554 stanovnika (3,8%). Jasno je da takva dobna struktura indicira demografsku mladost Osječke županije. Spolna struktura stanovništva pokazuje, očekivano, prevlast žena (72.786 ili 50,5%) u ukupnoj populaciji (muškarci 71.330 ili 49,5%). Koeficijent feminiteta iznosio je 1857. godine 102,0. Jedino u dobnoj skupini preko 60 godina starosti brojčano su prevladavali muškarci.²⁸

Prema vjeroispovijesti prevladavalo je rimokatoličko stanovništvo (70,4%), zatim je po udjelu slijedilo pravoslavno stanovništvo (24,8%), a potom reformirano evangeličko (2,9%). Značajan je i udjel Židova u Osječkoj županiji.²⁹

Gospodarstvo Osječke županije prema popisu iz 1857. godine

Ekonomska struktura stanovništva jedan je od najvažnijih pokazatelja socio-ekonomskog razvoja. Popis iz 1857. je u tom pogledu dosta nepouzdan jer se radno aktivno stanovništvo svrstavalo u pojedine gospodarske djelatnosti, koje su bile previše općenite, a napatci su bili nedovoljno jasni te nerijetko mogu dovesti u istraživača do pogrešnih zaključaka. Ipak, pokušat ću na temelju dostupnih popisnih podataka i demografskih indikatora interpretirati stanje gospodarstva Osječke županije u 1857. godini.

O gospodarstvu Osječke županije iz popisa najviše nam govore podaci o zanimanju. O važnosti tih podataka svjedoči i sastavljač uvoda publikacije *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zahlung vom 31. Oktober 1857.* koji, među ostalim, piše: »točno raspolaganje podacima kako se stanovništvo grupira prema različitim granama zanimanja gotovo je neophodno potrebno za shvaćanje narodno-ekonomskog stanja jedne zemlje.«³⁰

Zbog poteškoća u popisivanju stanovništva po zanimanju, popisom su obuhvaćene samo najvažnije kategorije zanimanja. Za podatke o zanimanju stanovništva, zaradi i izvorima uzdržavanja bilo je predviđeno 18 rubrika.³¹

1. Svećenstvo: svećenstvo svih vjeroispovijesti, visoko i srednje svjetovno svećenstvo i redovništvo, novaci, pripadnici laičkih redova (muškarci i žene) – koji nisu položili životne zavjete, kako katoličke vjeroispovijesti tako i pravoslavne, te evangeličko srednje i visoko svećenstvo i rabini.
2. Činovništvo: civilni, dvorski, državni, općinski i privatni činovnici, umirovljeni činovnici, vježbenici, kandidati, zapisničari, kancelarijski dnevničari i dr.

28 Isto, 118.

29 Isto, 116.

30 Isto, V.

31 Isto, V.

3. Vojska: vojnici u aktivnoj službi, neaktivni službenici vojske, djelomično i potpuno umirovljeni djelatnici vojske, vojni invalidi, vojni činovnici, podvornici vojnih ustanova.
4. Književnici i umjetnici: privatni učitelji znanosti, umjetnosti i govorništva, slikari, kipari, muzičari, glumci, plesači.
5. Odvjetnici i notari/bilježnici: među ostalim javni i ovlaštene privatni agenti, vlasnici privatnih kancelarija te njihovo osoblje.
6. Zdravstveno osoblje: općenito liječnici, ranarnici, veterinari, specijalisti u medicini kao oftalmolozi, zubari, farmaceuti, primalje i porodničari, zajedno s provizornim osobljem i naučnicima.
7. Zemljoposjednici: veleposjednici, sitniji vlasnici zemlje, vlasnici rudokopa i zakupci.
8. Kućevlasnici i rentijeri: njima su pridodani i svi oni koji su se izjasnili da se uzdržavaju od vlastitih (privatnih) sredstava.
9. Tvorničari i obrtnici.
10. Trgovci: u ovu grupu pripadaju i bankari, mjenjači novca, trgovački posrednici, mešetari, trgovački putnici i agenti.
11. Mornari i ribari; među njih se ubrajaju i brodovlasnici, svi zaposleni na morskim i riječnim brodovima te ribari na moru i rijekama.
12. Pomoćni radnici u poljoprivredi.
13. Pomoćni radnici u obrtu.
14. Pomoćni radnici u trgovini.
15. Sluge.
16. Nadničari.
17. Ostali – muškarci iznad 14 godina.
18. Ostali, žene i djeca.³²

U prvih 17 rubrika/kategorija popisano je radno aktivno stanovništvo, dok se posljednja odnosila na uzdržavano stanovništvo. Navedene rubrike koje popisuju zanimanja uvjetno možemo podijeliti u pet kategorija:

1. intelektualna zanimanja;
2. poljoprivredni proizvođači;

32 *Statistische Übersichten*, XIX.

3. neagrarni proizvođači;
4. uslužna zanimanja;
5. ostali.³³

U Osječkoj županiji od ukupnog domaćeg stanovništva (144.116) radno aktivnih stanovnika je bilo 48.120 ili 33,4%, dok je uzdržavanih osoba popisano 95.996 ili 66,6%. Navedeni odnos između radno aktivnog i radno neaktivnog populacijskog segmenta Osječke županije sredinom 19. stoljeća induciran je, ponajprije, izrazito mladom starosnom strukturom stanovništva, u kojoj su – kako sam već istaknula – osobe do 14. godine života činile čak trećinu ukupnog domaćeg stanovništva.

Tablica 2 Aktivno stanovništvo Osječke županije prema uvjetnim sektorima zanimanja 1857. godine

	Intelektualna zanimanja	Poljoprivredni proizvođači	Neagrarni proizvođači	Uslužna zanimanja	Ostali
Đakovo	211	6842	544	98	727
Osijek grad	341	213	1550	252	1680
Osijek okolica	85	4803	605	69	1244
Miholjac	57	4665	304	32	314
Našice	84	3880	408	36	716
Valpovo	83	5502	370	21	413
Vukovar	245	7380	1291	179	2876
Osječka županija ukupno	1106	33285	5072	687	7970

Izvor: *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zahlung vom 31. Oktober 1857.*, Wien 1859.

Radno aktivno stanovništvo Osječke županije činilo je 15,9% ukupnog radno aktivnog stanovništva Provincijala, dok je udio uzdržavanog stanovništva iznosio 17,4% od ukupnog broja uzdržavanih u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji. Uzdržavane osobe uglavnom su bile žene, njih 34.953, uz 48.310 dječaka i djevojčica u dobi do 14. godina. Iz navedenog je razvidno da su među radno aktivnim stanovništvom većina

³³ Ova uvjetna podjela djelomično je preuzeta od Agneze Szabo, Demografska struktura i stanovništvo civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850-1880., *Historijski zbornik*, god. XL br. 1, 1987, 184. Autorica razlikuje četiri osnovne kategorije zanimanja. To su intelektualna zvanja, zaposleni u poljoprivredi, zaposleni u obrtu i trgovini, te ostala zanimanja.

bili muškarci; međutim, bilo je i nešto žena kao i djece mlađe od 14 godina. Naime, 617 žena i djece ispod 14 godina svojim su radom potpomagali ili uzdržavali svoje obitelji.³⁴

Prikazujući rezultate za popisno obilježje »zanimanje«, sumarno za cjelokupnu županiju, najzastupljenija skupina zanimanja su bili poljoprivrednici (33.285). Gotovo 70% aktivnog stanovništva Osječke županije bavilo se 1857. godine poljoprivredom. U tu kategoriju ulaze zemljoposjednici te pomoćni radnici u poljoprivredi. Promatrajući pojedinačno ta dva zanimanja, brojčano su bili zastupljeniji pomoćni poljoprivredni radnici od zemljoposjednika, premda je i udio zemljoposjednika u aktivnom stanovništvu relativno visok i iznosio je gotovo 30%. U grupi zemljoposjednika nalazio se manji broj veleposjednika te razmjerno veći broj manjih zemljoposjednika. Relativno visok udio zemljoposjednika u ukupnom broju aktivnog stanovništva razumljiv je s obzirom da je od 1848. godine došlo do procesa zemljišnog rasterećenja, odnosno vlastelinska selišta su se otkupljivala i postajala privatnim vlasništvom seljaka. Također, raspad zadruga tj. dioba zadružnog zemljišta pogodovala je relativno visokom udjelu zemljoposjednika u strukturi aktivnog stanovništva.³⁵

Pomoćni radnici u poljoprivredi uglavnom su muški članovi obitelji čija je glava kuće zemljoposjednik ili su to bivši članovi zadruga, a manjim dijelom bili su to oni koji nisu mogli otkupiti selišta pa su stoga radili kao pomoćni radnici u poljoprivredi ili nadničari. U prosjeku na jednog zemljoposjednika u Osječkoj županiji dolazio je 1,31 pomoćni radnik. Najviše pomoćnih radnika u poljoprivredi bilo je u Đakovačkom kotaru, a najmanje u gradu Osijeku. Međutim, kada se promatra omjer pomoćnih radnika u odnosu na zemljoposjednike, dobiva se sasvim drugačija slika pa je tako u Miholjačkom kotaru na 100 zemljoposjednika bilo 252 pomoćna radnika, u Valpovačkom 214, u Đakovačkom 158. Najmanje pomoćnih poljoprivrednih radnika na 100 zemljoposjednika bilo je u Osječkom kotaru, njih samo 66, slična je situacija i u Vukovarskom kotaru gdje je taj omjer iznosio 100:76.³⁶ Razmjerno veći broj zemljoposjednika u odnosu na broj pomoćnih poljoprivrednih radnika zabilježen je dakle u Osječkom i Vukovarskom kotaru, što pokazuje prisutnost većeg broja manjih, usitnjenih zemljišta nego primjerice u Miholjačkom i Valpovačkom kotaru. Udio poljoprivrednog u ukupnom aktivnom stanovništvu grada Osijeka iznosio je svega 5,2%. Za usporedbu, u ukupnom aktivnom stanovništvu grada Zagreba taj je udio iznosio 6,6%, a u Rijeci začuđujuće visokih 15,8%, što ukazuje na relativno snažniju urbanizaciju i ubrzaniji proces modernizacije grada Osijeka.³⁷

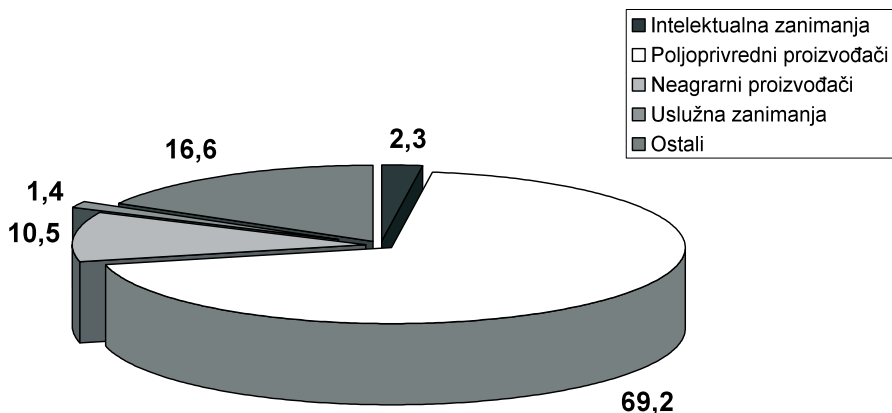
34 Zbroj ukupnog ženskog stanovništva i broja dječaka do 14 godina iznosi 96.613 osoba. Razlika između tog broja i broja uzdržavanih žena i djece ispod 14 godina iznosi 617.

35 *Statistische Übersichten*, 117.

36 Isto.

37 Isto.

Graf 2.
Struktura aktivnog stanovništva Osječke županije 1857. godine
prema uvjetnim sektorima zanimanja

Kategorija aktivnog stanovništva koju sam uvjetno nazvala neagrarni proizvođači obuhvaća tvorničare, obrtnike te pomoćne radnike u obrtima i tvornicama. Nakon poljoprivrednika bila je to najzastupljenija kategorija s udjelom od 10,5% u aktivnom stanovništvu Osječke županije. Najbrojniji u ovoj kategoriji bili su tvorničari i obrtnici (61,4%). Premda nije moguće iz popisa točno razlučiti koliko je od tog udjela bilo zaposleno u tvornicama odnosno u obrtima, udio zaposlenih u ovim zanimanjima odražava spori proces industrijalizacije, a time i modernizacije, što potvrđuje i manji udio (38,5%) pomoćnih radnika u obrtima i tvornicama od udjela tvorničara i obrtnika. Kada promatramo omjer broja tvorničara/obrtnika i pomoćnih radnika u obrtima, zapaža se da je na svakog tvorničara i obrtnika dolazilo 1,5 pomoćnih radnika, što ukazuje da je prevladavao sitniji obrt. Ipak, u Osječkoj županiji bilo je i nekoliko većih tvornica, na što nam ukazuje skupina anketnih formulara Osječke trgovačko-obrtničke komore iz 1858. godine. Navest ću one koje su imale svoje pogone ili sjedišta u Osječkoj županiji. To su: Osječka svilara (stručnih radnika 13, pomoćnih radnika 96), tvornica šibica Reisnera & Foezmayera u Osijeku (1 stručni radnik, 71 pomoćni radnik), tvornica ulja (1 stručni radnik i 4 pomoćna radnika), paromlin u Nuštru na posjedu grofova Khuen (12 stručnih radnika i 30 pomoćnih), itd.³⁸

Trgovce i pomoćne radnike u trgovini prema uvjetnoj raspodjeli zanimanja svrstala sam u uslužne djelatnosti. U strukturi aktivnog stanovništva Osječke županije bili su zastupljeni sa svega 1,4%. Taj je prosjek u ostalim županijama bio puno manji pa je tako udio zaposlenika u uslužnim djelatnostima Osječke županije iznosio

³⁸ I. Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Zagreb, 1972, 97.

24,6% od svih zaposlenih u toj djelatnosti u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji. Najviše trgovaca i njihovih pomoćnika bilo je u gradu Osijeku (252) i Vukovarskom kotaru (179).³⁹

Intelektualna zanimanja u Osječkoj županiji bila su najmanje brojna; tek 2,2% (1106) domaćeg stanovništva bili su pripadnici intelektualnih zvanja. Među njima su najbrojniji bili činovnici (47%) u većim administrativnim središtima. Najprisutniji su u gradu Osijeku, a potom u Vukovarskom kotaru. Značajni udjel u intelektualnim zanimanjima imali su i svećenstvo i redovništvo svih vjeroispovijesti. Budući da je u Đakovu sjedište Đakovačko-srijemske biskupije, u Đakovačkom kotaru su bili i najbrojniji, a potom u Vukovarskom kotaru i gradu Osijeku. Treću skupinu po brojnosti i udjelu činili su književnici i umjetnici – 17,3% (192) domaćeg stanovništva. Najvećim dijelom su to bili privatni učitelji, novinari i urednici, ali i slikari, kipari, glumci i glazbenici. Najbrojniji su u Vukovarskom kotaru (65), što ga uzdiže u kulturno i umjetničko središte istočnog dijela Provincijala. Najmanje zastupljenu skupinu intelektualnih zanimanja činilo je u Osječkoj županiji zdravstveno osoblje – na 2.719 stanovnika došao bi jedan liječnik/primalja/ranarnik – zatim pripadnici vojske te odvjetnici i notari. Pripadnika intelektualnih zanimanja, dakako, najviše je bilo u gradu Osijeku, potom u Vukovaru, a najmanje u Miholjačkom kotaru.⁴⁰

Uvjetna kategorija »ostali« obuhvaća kućevlasnike i rentijere, mornare i ribare, sluge, nadničare te ostale muškarce iznad 14 godina. Kućevlasnika i rentijera u Osječkoj županiji bilo je 584, odnosno svega 1,2% ukupnog aktivnog stanovništva. Međutim, u ukupnom broju kućevlasnika i rentijera na području civilne Hrvatske i Slavonije, najbrojniji su bili upravo u Osječkoj županiji (ukoliko se grad Zagreb gleda odvojeno od Zagrebačke županije, kao što je prikazano u publikaciji *Statistische Übersichten*). U kasnijem periodu upravo ova kategorija bit će značajna za razvoj grada Osijeka u vrlo aktivan poduzetnički grad.⁴¹

Iako su dva veća naselja ove županije smještena na obalama rijeka Drave i Dunava, broj mornara i ribara bio je relativno malen, tek 130 osoba popisano je u ovu kategoriju. Najviše njih u Vukovarskom kotaru (63) i u gradu Osijeku (50). Ipak, samo je u Riječkoj županiji evidentiran veći broj stanovnika ovoga zanimanja.⁴²

Po zanimanju sluga izjasnilo se u Osječkoj županiji 1760 osoba; uglavnom su bili zaposleni na veleposjedima, kojih je u ovoj županiji bilo nekoliko – Vukovarsko vlastelinstvo, Valpovačko vlastelinstvo, Miholjačko vlastelinstvo, Đakovačko vlastelinstvo – te u gradu kod imućnijih obitelji.⁴³

Iz popisa se ne može točno definirati kojoj prerađivačkoj grani pripadaju nadničari. Iz izvještaja tajnika zagrebačke trgovačke i obrtničke komore Imbre Ignjatijevića

39 *Statistische Übersichten*, 117, 121.

40 *Statistische Übersichten*, 117.

41 Isto.

42 Isto.

43 Isto.

Tkalca razvidno je da su pripadali kategoriji poljoprivrednih radnika koji rade za dnevnicu,⁴⁴ a Agneza Szabo nadničare drži zaposlenicima na velikim vlastelinstvima ili kod vlasnika manjih zemljišnih posjeda.⁴⁵ Ukoliko ovu kategoriju aktivnog stanovništva pribrojimo agrarnim proizvođačima, udio stanovnika u toj skupini se povećava za dodatnih 7,1%. Najviše nadničara popis bilježi u Vukovarskom kotaru (907), što je i razumljivo jer je tamo i najveći broj zemljoposjednika. Međutim zbunjujuće je što ih potom ima najviše u gradu Osijeku (871), gdje je bilo najmanje zemljoposjednika u županiji.⁴⁶ Relativno visoka zastupljenost nadničara u Osijeku može se objasniti njihovim zapošljavanjem kao dnevna ili sezonska ispomoć u obrtima, tvornicama i trgovini kao i u imućnijim građanskim obiteljima.⁴⁷ Ostali muškarci iznad 14 godina su svi oni koji nisu svrstani u navedene djelatnosti, a imali su udio od 4,3% u ukupnom aktivnom stanovništvu Osječke županije.⁴⁸

Zaključak

Za vrijeme neoapsolutizma, koji je imao za cilj državno i gospodarski jedinstvenu, Monarhiju, uspostavljeni su temelji moderne Hrvatske. U tom smislu provedene su brojne reforme i u gospodarstvu. Osim brojnih reformi ključno je za što efikasnije funkcioniranje državne uprave bilo provesti popis stanovništva. Carskim patentom iz 1857. određeno je popisivanje cjelokupnog stanovništva Monarhije. Dvije su temeljne karakteristike ovoga popisa koji se može smatrati prvim modernim popisom stanovništva; naime, postoji kritični trenutak popisa i popisano je cjelokupno stanovništvo Monarhije. Njime je bilo obuhvaćeno cjelokupno domaće stanovništvo, prisutno i privremeno odsutno, a osim domaćeg pučanstva popisivali su se i stranci. Na temelju podataka iz ovog popisa može se ustanoviti broj stanovnika, kao i njegova osnovna strukturna obilježja – dobnospolna i bračna struktura te struktura stanovništva prema vjeroispovijesti. Osim navedenog, popisom se nastojala ustanoviti i struktura radno aktivnog stanovništva. Popisno obilježje zanimanje obuhvaćalo je 18 kategorija, koje međutim nisu bile dovoljno jasne i metodološki precizne pa su neusporedive s narednim popisima stanovništva, što dakako otežava, a dijelom i onemogućava komparativne usporedbe i detaljne analize demografskih, društvenih i ekonomskih kretanja.

Prema popisu iz 1857. godine, u Osječkoj županiji bilo je 48.120 radno aktivnog stanovništva, što je bila trećina tada popisanog ukupnog domaćeg stanovništva županije. Najbrojnijim su bili pomoćni radnici u poljoprivredi i zemljoposjednici.

44 I. I. Tkalac, n. dj., 93.

45 A. Szabo, n. dj., 184.

46 *Statistische Übersichten*, 117.

47 Isto.

48 Isto.

Uvjetne kategorije poljoprivrednici i tzv. neagrarni proizvođači činili su 79,7% od ukupnog broja aktivnih stanovnika županije. Takvi odnosi govore da je Osječka županija temeljila svoje gospodarstvo na agrarnoj proizvodnji, a dijelom i na obrtničko-tvorničkom poduzetništvu.

Prema podacima iz popisa 1857., Osječka županija imala je jednu kvantitativnu prednost pred ostalim županijama u procesu modernizacije i prelasku u kapitalistički organiziranu proizvodnju; naime, imala je najveći broj tvorničara i obrtnika (28,6%) te trgovaca (27,2%) u Provincijalu.

Osijek, jedini grad u Osječkoj županiji, po sastavu stanovništva prema zanimanju doista ima obilježja jedne urbane sredine. Njegovi stanovnici prema zanimanju su najvećim dijelom bili obrtnici, tvorničari, činovnici, trgovci, dok se samo 5,2% stanovnika u gradu bavilo poljoprivredom. U Vukovarskom kotaru najveći je broj trgovišta pa su stoga i relativno visoko zastupljena obrtnička i trgovačka zanimanja. Ujedno, vukovarski kotar bio je kulturno i umjetničko središte Osječke županije.

Izvori i literatura

Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien, 1859.

Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie, Wien, 1861.

Rudolf Bičanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750-1860)*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1951.

Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*, Globus, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1985.

Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske: 1800-1941*, Naprijed, Zagreb 1991.

Igor Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb, 1972.,

Mira Kolar-Dimitrijević, Obilježja gospodarskog razvoja Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća, u: *Povijest Hrvata. Druga knjiga. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Nikola Atanasijev Plavšić, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju u prvih pedeset godina njenog opstanka 1853-1903*, I. dio, Osijek, 1904.

Vladimir Serdar, Popis stanovništva u hrvatskim krajevima godine 1857., *Statistička revija*, god. 1, br. 2, 1951.

Milan Smrekar, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1899.

Agneza Szabo, Demografska struktura i stanovništvo civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850-1880., *Historijski zbornik*, god. XL, br. 1, 1987.

Imbro Ignjatijević Tkalac, *Hrvatsko gospodarstvo polovicom XIX. stoljeća. Izvještaji carsko-kraljevskom ministarstvu u Beču*, Dom i svijet, Zagreb 2004.

Božena Vranješ Šoljan, Prvi opći popis stanovništva u Habsburškoj Monarhiji iz 1857.: Konceptija, metodologija i klasifikacija popisnih obilježja, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 40, br. 2, 2008.

Alica Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb, 1999.

Ivan Zupanc, Habsburški popis stanovništva 1857. godine, *Geografski horizont*, br. 1-2, 2007.

SUMMARY

The Economy of the Osijek County in the light of the 1857 census

The paper analyzes the economic situation of the Osijek County based on the results of the 1857 census conducted in the Habsburg Monarchy. The 1857 census was the first modern general census – its results were relevant to a critical point in time (October 31) and it included the entire population. The census included five questions: religion, occupation, age, marital status, and address. This paper primarily focuses on the question regarding occupation. It analyzes the economic situation and conditions of the Osijek County based on the numerical data collected during the census.

Keywords: Osijek County, 1857 census, economy, occupation as a census question, neoabsolutism